

Beata Agrell

Genre teori och genrehistoria

Eva Hættner Aurelius & Thomas Götselius (red.),
Genreteori. Studentlitteratur, Lund 1997

Genreproblemet & genrediskussionen

Problemfältet

Genre och gender har alltid ställt till bekymmer, men för litteraturforskaren är antagligen genreproblemet mest besvärande. *Genretänkande* behövs uppenbarligen – historiskt sett är det inbyggt i varje föreställning om litteratur; men huruvida *genrer* finns och i så fall på vilket sätt och med vilken funktion – den frågan är idag lika omstridd som den om de två könen essens. Vad genreföreställningen svarar mot är inte gott att säga, och själva begreppet tycks omöjligt att teoretiskt precisera – åtminstone att döma av striderna i den teoretiska traditionen.

I *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory* från 1993 beskriver Frans de Bruyn den moderna genreteorin som ett Babel av teorier, beteckningar och begrepp:¹

Despite its long and impressive historical pedigree, the theory of genres is anything but a settled branch of criticism. The multiplicity of names that 'genre' has assumed in English – kind, species, type, mode, form – attests to the Babel-like confusion surrounding this critical discourse. Indeed, because the concept of genre raises fundamental questions about the nature and status of literary texts, there are perhaps as many definitions of 'genre' as there are theories of literature.

Forskningsfältet framställs här som på en gång överskådligt och eftersatt. Men vari består då problemet?

Utgångspunkter för vidare reflexion ges i antologin *Genreteori*, redigerad av Eva Hættner Aurelius och Thomas Götselius (Studentlitteratur, 1997). Där dokumenteras centrala nyansatser inom modern genreteori, från André Jolles och Karl Viëtor till Alastair Fowler och Michail Bachtin. Här möter idel kända namn men säkert också många olästa texter. Utöver de nämnda representeras forskare som H. R. Jauss, Tzvetan Todorov, Klaus W. Hempfer, Robert Scholes, Gérard Genette, W. D. Stempel och Jean-Marie Schaeffer. Samtliga texter presenteras här för första

gången direktöversatta till svenska – många av dem kan annars bara läsas på för dagens svenskar så exotiska språk som tyska och franska. Engelskspråkiga originaltexter är naturligt nog desto färre – bara Scholes och den obligatoriske Fowler är representerade. Centrala texter som redan finns på svenska – t.ex. Vladimir Propps »Undersagans transformationer» och Jacques Derridas »Genrens lag» – har förstås inte tagits med.²

Sammantaget täcker urvalet tiden 1930–1983 – med tonvikt vid nyansatserna – och täcker den väl, med god spridning och ändå sammanhållet. En av poängerna med denna antologi är nämligen att de sinsemellan olika bidragen ändå hänvisar till varandra, uttryckligen eller i sak. Ett personregister gör det också lätt att följa enskilda forskares diskussion av föregångarnas insatser. På så vis spelas den pågående diskursen upp för läsarens ögon: hanteringen av problemen, huvudfrågorna, de teoretiska och metodiska ansatserna och – inte minst – förhållandet mellan teori, historia och text.

Just förhållandet mellan teori och historia är ett litteraturvetenskapligt grundproblem som blir särskilt kännbart i genreforskningen. En kort och effektiv inledning till *Genreteori* beskriver rent av det problemet som litteraturvetenskapens »paradox»:

Sammanflätningen av den synkrona och den diakrona aspekten märks ovanligt väl ifråga om genren. Den tycks på en gång vara det historiska i verket (traditionen) och det ahistoriska, systematiska i verket, en sammanflätning som i det litterära verket kan märkas på det att detta på samma gång visar det allmänna (genren) och förändrar detta allmänna (genren). Detta fundamentala teoretiska problem har – på olika sätt – sysselsatt den moderna litteraturteorin och detta har medfört att man teoretiskt har kunnat bearbeta de grundfrågor som genreteorin kretsar kring (s. 5f.).

Vare sig infallsvinkeln på ett verk är teoretisk eller historisk kräver den alltså en i praktiken ogörlig åtskillnad mellan det generella-varaktiga och det speciella-föränderliga – men bådadera hör till såväl verket som 'genren': genren ger sig till känna i/som unika verk, vilka i sin tur förändrar genren. Frågan är då *vad* det är som ger sig till känna och *hur* det gör det. Denna grundfråga innefattar i själva verket en hel armé av delfrågor i den genreteoretiska traditionen. De flesta är dock ontologiska och typologiska: de avser genrens eventuella 'vara' eller 'väsen' och hur ett givet verk skall klassificeras generiskt.

Bidragen i *Genreteori* ägnas åt kritisk granskning av sådana frågor, och olika försök till omformulering prövas: antropologiska, strukturalistiska, pragmatiska, textualistiska; ibland i kombination. Några bidrag avvisar hela frågekomplexet som metafysiskt – dock utan att avvisa själva genreproblemet. Men *frågorna* ställs då, som vi skall se, från andra utgångspunkter. Framför allt uppmärksammas frågan om genrebegreppets *funktion*, kunskapsteoretiskt, textuellt och pragmatiskt-historiskt. Här skall jag koncentrera mig på ontologiproblemet och klassifikationsfrågan, men den aktualiserar också förhållandet mellan teori och historia, liksom mellan genre och text.

Universaliefrågan och klassifikationsproblemet

Flera bidrag i *Genreteori* tycks skrivna i en allmän genreteoretisk nöd av samma slag som den vi just sett hos de Bruyn 1993. Tio år tidigare inleder Jean-Marie SCHAEFFER sin »Från text till genre. Anteckningar om genreproblematiken» (1983) med följande dystra betraktelse:

Av alla litteraturteoretiska områden är utan tvivel förvirringen störst inom det genreteoretiska området. Detta förefaller mig kunna förklaras med att vissa svårigheter – för att inte säga självmotsägelser – går idagen i genreteorierna. Dessa svårigheter är av ett slag som strukturerar många litteraturteorier och det sker inom genreteorin därtill på ett sätt som förvärrar dessa svårigheter. (*Genreteori*, s. 274)

Problemet gäller genreteorins metafysiska böjelser – dess fixering vid »ontologiska» frågor i stället för »kunskapsteoretiska» och textuella. Teoribildningen ställer envist frågan om vad genrer *är* utan att fråga om eller hur man kan få veta något om dem. Därmed hamnar genreteorin, enligt Schaeffer, utanför både litteraturteorin och vetenskapen överhuvudtaget, ty båda kräver ett kunskapsteoretiskt fundament (s. 275). Men genreteorin kräver också ett pragmatiskt förhållningssätt, som tar hänsyn till texternas historiska egenart (s. 289f.). Här finns en konflikt som Schaeffer söker (upp)lösa via ett s.a.s. textualistiskt angreppssätt som vi skall återkomma till.

Den genreteoretiska grundfråga Schaeffer aktualiserar gäller det s.k. *universalieproblemet*, d.v.s. genrernas ställning, inte som texter utan som allmänbegrepp eller typer. Vad *är* en genre, frågar man sig således: finns genrer och i så fall på vilket sätt, i vilken form? Problemet är urgammalt – med anor från Platons idélära – och vållade redan i medeltidsskolastiken den segdragna *universaliestriden*, som engagerade tidens alla intellektuella. I dagens filosofi och teologi är striden kanske inte lika öppen, men alls inte bilagd;³ och modern genreteori tycks alltjämt befinna sig vid krigsfronten. För en översikt kan vi gå till Klaus W. HEMPFERS mastiga »Genreteoretisk problematik» (ur hans *Gattungstheorie*, 1973).

Hempfer granskar de stridande positionerna i universaliestriden: *realisternas* ('Allmänbegreppen är reella objekt med självständig existens'); *nominalisternas* ('Allmänbegreppen är bara samlingsnamn på enskilda konkreta objekt'); och *konceptualisternas* ('Allmänbegreppen existerar i de historiskt givna enskilda objekten, men saknar självständigt korrelerat'). En delfråga gällde alltså om allmänbegreppen existerade 'före' de enskilda sakerna (*ante res*) och oberoende av dem; eller 'i sakerna' (*in rebus*), som inbyggda i dem, eller möjligen 'efter' sakerna (*post res*) (s. 122f.). Men alla dessa 'ontologiska' frågor var egentligen kunskapsteoretiskt motiverade: allmänbegreppens i *någon* mening objektiva existens ansågs i Platons efterföljd som ett nödvändigt villkor för objektiv kunskap. Vore de endast människogjorda 'namn' eller konstruktioner skulle ju hela kunskapsfältet upplösas eller åtminstone relativeras (ss. 125, 126).

Hempfers egen ståndpunkt är »konstruktivistisk» i den meningen att den ombildar frågan om vad 'genre' är till frågan om hur genrebegrepp *konstrueras* i kunskapsprocessen. Därmed menar han sig ha återfört den ontologiska huvudfrågan till dess kunskapsteoretiska grund, och samtidigt givit adekvat utgångspunkt för både studiet av historiska genrer och individuella texter. Hur han lyckas med det skall vi återkomma till – som skall framgå är varken Genette, Schaeffer eller jag riktigt nöjda.

Ännu under medeltiden var det framställningssätt (*modi*) och inte genrer (*genera*, lat. släkten) som präglade poetiken – så t.ex. i medeltidens retoriska stilhierarki (Jauss, s. 67f.). Den bäddade också för principen om *decorum* – innefattande kravet på enhet och 'renhet' och förbudet mot blandning av högt och lågt under renässansen; principen om *decorum* invaderade då även genrepoetiken. Men under medeltiden var blandningar av alla slag snarast legio, som t.ex. Jauss visar (s. 45f.).⁴ På stilhierarkins normativa grund utbildades emellertid den klassicistiska genredoktrin, som blev förhärskande fram till romantiken. Då rubbas genrehierarkin och själva genrebegreppet råkar i gungning, samtidigt som modus eller utsägelsefunktionen åter kommer i fokus (Genette, ss. 169, 179, 189). Men denna korsas då med Goethes begrepp om »naturformer» (epos, lyrik, drama), d.v.s. med vad Genette kallar *arkegenrer* och deras otaliga tematiskt definierade subgenrer och varianter – som dessutom förvandlas och förökas i det oändliga (Genette, ss. 187–189).

Universaliefrågans speciella relevans för genreteorin visar sig emellertid särskilt tydligt under renässansen. Det var först då som en genrediskussion kom igång och grunden till en normativ genrepoetik lades – men någon systematik eller sammanhängande *genreteori* i modern mening var det inte heller då fråga om (Genette, ss. 163, 166). Diskrepansen mellan genrepoetik och litterär praktik var stor: i *The Resources of Kind. Genre-Theory in the Renaissance* (1973; omnämnd med inte medtagen i *Genreteori*) visar Rosalie Colie hur krav på generernas renhet och stilens enhet skärps, samtidigt som merparten av den faktiskt skrivna litteraturen tycks operera från en *oskriven* poetik, som synbarligen nonchalerar de nya ordningarna.⁵ Det tycks rent av vara så, enligt Colie, att även de auktoriserade genresystemen själva – som t.ex. Scaligers – på en gång bygger upp och bryter ner sin egen ordning.⁶

Klassifikationsproblemet i modern genreteori

De enkla formerna – Jolles

Går vi så till André JOLLES, nestorn i modern genreteori, så finner vi att han i sin »Inledning till enkla former» (1930) kritiserar sin tids litteraturforskning, klämd mellan senromantik och positivism som den var. Redan han saknade en specifik litteraturvetenskaplig metodik avpassad efter sitt litterära föremål. Jolles kräver en

»metodisk omvandling» som – med stöd av den unga gestaltpsykologin – tar hänsyn till vad han ser som litteraturens egenart, d.v.s. texternas formella *gestalt*. Och denna bärs just av genrestrukturen – av vad han kallar texternas *morfologi* (s. 16f.) Den genreteoretiska uppgift han ställer blir då både formalistisk, systematisk och gestaltpsykologisk.

Till all diktningens helhet ställer vi frågan i vad mån summan av alla kända och urskiljbara gestalter bildar ett enhetligt, principiellt ordnat, inre sammanhängande och strukturerat helt – ett system.

Uppgiften för denna riktning är formbestämning och gestalttydning. (s. 17)

Uppgiften är närmare bestämt att studera hur den litterära språkgestalten uppstår ur vardagens bruksspråk: »att iaktta när, var och hur språket, utan att upphöra att vara tecken, samtidigt kan bli och blir något skapat» (s. 18). Därmed kommer vad Jolles kallar diktens »enkla former» (*einfache Forme*) i fokus, d.v.s. förlitterära och muntliga former som legend, saga, myt, gåta, anekdot, etc. Det är »de former som just trätt fram ur språket» men ännu inte fått någon färdig gestalt (s. 18). Dessa former är på en gång opersonliga och djupt mänskliga: de »tilldrar sig i språket, förvärvas ur språket självt» – »utan någon diktares medverkan» (s. 19).

De enkla formerna fungerar som en sorts litterära halvfabrikat, som strukturerar både tänkande, handlande och språk – de drar till sig andra formelement och utövar ett formande inflytande på dem (s. 22). Jolles ser dem därför som den 'högre' litteraturens generiska rötter – på en gång byggstenar, strukturer, redskap och formprinciper (s. 22f.). Uppgiften att utforska dem kallar han följaktligen *morfologisk*. Därmed anläggs ett pre-strukturalistiskt men också pragmatiskt synsätt, som skall visa sig fruktbart i senare genreteori – t.ex. i Jauss' undersökning av medeltida genrer.

Men teorin har också mött mycken kritik. Det genreteoretiska resonemanget förs från spekulativt antropologiska utgångspunkter, som närmar sig just den sorts *begreppsmetafysik* som står i centrum i klassisk genreteoretisk debatt: de 'enkla former', som bär all historiskt given litteratur, tillskrivs samtidigt en autonom existens – »egen *giltighet*, egen *bindande kraft*» – överordnad »världens virrvarr» (s. 23). De enkla formerna är alltså noga besett inte givna former, utan snarare *formprinciper* som genererar konkreta former genom språklig arbetsfördelning. Men i Jolles beskrivning framstår de också som eviga och oföränderliga – d.v.s. som ett slags fristående allmänbegrepp eller *universalialia*.

Jolles genreteori är på många sätt tidsbunden och kan synas inte bara föråldrad, utan kanske också obehagligt förbunden med det tyska 30-talets *Blut- und Boden*-ideologier. Men att den ändå kan göras användbar vittnar sentida återbruk om. Ett sådant exempel är Karl-Heinz STIERLES »Story as Exemplum – Exemplum as Story. On the Pragmatics and Poetics of Narrative Texts» (1979).⁷ Uppsatsen finns inte med i *Genreteori*, men är illustrativ och belyser en hållning till tidigare forskning som jag finner föredömlig. Genom att justera Jolles begrepp om *Einfache Forme* söker Stierle komma åt berättandets grundformer från ett annat håll. Han

lyfter bort den antropologisk-metafysiska överbyggnaden från Jolles 'former' och tar fasta på antagandet om en i språket inbyggd repertoar av 'lingvistiska gester' knutna till olika mänskliga verksamheter ('arbeten'), d.v.s. vad vi kunde kalla *pragmatiska kontexter* i vid mening. Dessa former skall alltså (som hos Jolles) tänkas som möjligheter och inte som faktiskt realiserade: de enkla formerna representerar pragmatiskt förankrade *tendenser* till olika språkliga uttryck. Stierle betonar emellertid att dessa 'former' varken är autonoma eller eviga och oföränderliga, utan underkastade historisk förändring – också fattade som blotta tendenser.

Det intressanta med de enkla formerna är enligt Stierle alltså dels deras *pragmatiska* orientering – att de är syftesbestämda; dels deras *narrativa* potential – i deras olika syftesbestämmdhet ligger att de ger upphov till flera olika typer av berättanden/berättelser. I synnerhet intressant är då att mångfalden typer visar att berättande inte är primärt knutet till den episka ursituationen (historieberättarens), utan innefattar många olika berättarroller beroende på syftet med narrationen (i domstolen, i dagstidningen, i historieboken, etc.).

Detta betyder för Stierle att undersökningen av berättelsens egenart inte kan bygga på antagandet om en definierande egenskap gemensam för allt som kallas berättelse eller »epik». Antagandet om *universalia* måste alltså förkastas. I stället måste man utgå från hur termer som berättelse och berättande faktiskt används och fungerar i olika situationer; det är alltså situationssammanhanget som ger 'betydelsen' i ett nätverk av besläktade betydelser. Det är – kunde vi med Wittgenstein och Fowler säga – fråga om *släktttycke*. På så vis räddas substansen i Jolles genreteori ur både antropologins och begreppsmetafysikens dilemma.

Naturformer och historiska genrer – Viëtor

En variant av Jolles antropologiska begreppsmetafysik möter emellertid i Karl VIËTORS undersökning av »Den litterära genrehistoriens problem» året efter Jolles bok (1931). Han utgår dock inte från Jolles »enkla former» utan från Goethes åtskillnad mellan diktens tre »naturformer», d.v.s. epik, lyrik och dramatik.⁸ Dem ser Viëtor som uttryck för »naturliga och fundamentala grundhållningar» till tillvaron i dess helhet (s. 25). Även Viëtor rör sig med tidstypiska hänvisningar – till »instinkten» och »människans elementära beskaften» – som förstås markerar resoneringsmangets idealistiska karaktär: »naturformerna» betraktas som en tidlös antropologisk förutsättning (s. 26). De motsvarar alltså allmänbegrepp med tycke av eviga och oföränderliga *universalia*. Men som konstnärliga förhållningssätt är de också generiska grundformer som frambringar »de gestaltindividualiteter som hör till de tre stora litterära områdena» (s. 26), d.v.s. litteraturen som historiskt fenomen. Därmed blir naturformerna också formande principer i litteraturhistorien och upphov till de varierade konkreta »gestaltindividualiteter» som Viëtor kallar *genrer* (s. 26).

Viëtors genrebegrepp avser endast historiska genrer. Dessa ser han som begreppsliga *konstruktioner* baserade på iakttagelser av enskilda, historiskt givna

verk. Det problem som främst upptar honom är frågan om hur det är möjligt att »skrivna genrehistoria när det sedan tidigare inte finns någon definierbar genrenorm» (s. 37). Problemet gäller alltså »genreparadoxen», d.v.s. det cirkulära förhållandet mellan det allmänna och det enskilda: att det ena är det andras förutsättning och verk och genre följaktligen måste härledas ur varandra också när *genre*s historia skrivs.

Detta är en variant av universalieproblemet; och Viëtors 'konstruktivistiska' lösning liknar också här mest en konceptualistisk variant av begreppsrealismen, som knappast löser det genreteoretiska universalieproblemet. Utgångspunkten för Viëtors hela genreteoretiska resonemang – och de svårigheter han söker lösa – är ju begreppet om litterära »naturformer» som korrelerat till »människans elementära beskaffenhet», d.v.s. en antropologisk kategori, som underförstår ett ontologiskt synsätt; och detta i sin tur innefattar ett klassbegrepp styrt av en hierarkisk logik som det enskilda verket hela tiden bryter sig ur – som vore »diktarens skaparinstinkt» (s. 32) trots allt oförenlig med »människans elementära beskaffenhet»!

Teoretiska & historiska genrer – Todorov

Men vilka alternativ återstår för den som uppfattar klassifikationsproblemet som angeläget? Tzvetan TODOROV prövar i sin introduktion till de fantastiska genrer-na (1970) ett strukturalistiskt synsätt som fokuserar litteraturens egenart utifrån ett lingvistiskt perspektiv. Han avvisar genrebegrepp baserade på den sorts antropologiska och organiska förutsättningar som t.ex. Jolles och Viëtor tar för givna. Men i centrum för hans kritik står det samtida försök till strukturantropologisk syntes som Northrop Frye utarbetat i *The Anatomy of Criticism* (1967) och fått stor genomslagskraft i senare forskning (se t.ex. Scholes i *Genreteori*).

I kapitlet »De litterära genrer-na», som inleder hans bok och översatts i *Genreteori*, utgår Todorov följaktligen från en skarp distinktion mellan naturgivna fenomen och mänskliga artefakter som konst och litteratur (s. 86). Eftersom han ser verklighetsiakttagelsen som språkligt strukturerad, finner han den också programmerad med generiska begrepp. Några problem att identifiera »litteraturen» tycks han därför inte se (s. 87). I undersökningens fokus står i stället utväxlingen mellan verk och genre, element och system (s. 88).

Kritiken av Frye riktar in sig på sammanblandningen av vad Todorov kallar *historiska* och *teoretiska* genrer (s. 93). Historiska genrer baseras på *induktiv* metod, d.v.s. på observationer av empiriskt givna litterära verk; medan teoretiska genrer baseras på *deduktiv* metod, d.v.s. härleds ur en abstrakt hypotes, som inte prövas mot den empiriska verkligheten, utan mot det logiska sammanhanget inom det system den grundar. Fryes system består av teoretiskt konstruerade genrer; men dessa grundas i sin tur på ett verkbegrepp som förutsätter diverse litterär empiri som Frye hela tiden diffust hänvisar till med stöd av »ofta», »vanligen», etc. (s. 96).

Todorov konstaterar alltså att Fryes system är formellt inkoherent och att verkbegreppet är odefinierat. Men han finner också att systemets grundläggande

kategorier inte är litterära utan psykologiska och antropologiska och som sådana metodiskt ohanterliga. Det alternativ Todorov själv utvecklar grundas i stället på iakttagelser av det litterära verket som språklig struktur i en konkret social och historisk kontext. Det är i det sammanhanget som distinktionen mellan historiska och teoretiska genrer krävs: de förra härleds ur iakttagelse av litterära fakta, medan de senare härleds ur en teori om litteraturen (s. 98).

Todorovs system är alltså klasslogiskt-hierarkiskt strukturerat. Detta skall strax visa sig ställa till problem av samma slag som Viëtor brottades med (s. 37), d.v.s. genreparadoxen. En genreteori skall enligt Todorov uppfylla krav från två ordningar: den praktisk-empiriska och den teoretisk-abstrakta. Teorin verifieras genom hänvisning till historiskt givna texter, men texterna måste i sin tur undersökas med stöd av en koherent teori – »Definitionen av genrer är därför en kontinuerlig fram- och tillbakarörelse mellan beskrivning av faktum och abstrakt teori» (s. 99). Men genren 'själv' visar sig inte. En adekvat genreteori blir alltså omöjlig både att verifiera och falsifiera. Todorov finner själv att han här hamnat i »en metodologisk återvändsgränd» (s. 99).

Todorov räddar emellertid sitt projekt genom nerskruvade anspråk – inte på vetenskaplig metod men på säkerhet i resultatet: »Kunskapssökandet siktar mot ett ungefärligt vetande, inte en absolut sanning», i synnerhet vad gäller empiriska studier (s. 100). Att byta synsätt eller metod kommer däremot inte på fråga: Todorovs strukturalism är fast förankrad i en begreppsrealistisk tradition: genrer måste finnas, om än i form av språkliga strukturer; de måste vara hierarkiskt ordnade klasser och förhåller sig till varandra genom inneslutningens logik. Denna ontologiska förutsättning rubbas aldrig – Todorovs pragmatiska bekännelse till trots. Själva universalieproblemet kvarstår således.

Genreteoretisk metateori – Hempfer

På Todorovs distinktion mellan teoretiska och historiska genrer bygger Klaus W. HEMPFERS s.k. »metateoretiska» approach i »Genreteoretisk problematik» (1973). Här görs ett ambitiöst strukturalistiskt försök att lösa universalieproblemet. Efter beskt kollegialt kalfatrande och en hel del formallogiskt resonemang förordar han en »syntes av nominalistiska och realistiska uppfattningar», som skall omvandla den kinkiga ontologiska frågan till en kunskapsteoretisk »faktafråga» (ss. 121, 126). Faktafrågan avser, som framgått, kunskapsprocessen och hur begreppen bildas snarare än vad de är. Från den »metateoretiska» position Hempfer därigenom inrättar åt sig menar han sig också komma förbi både historiska och textteoretiska problem. För egen del blir jag dock inte övertygad: resonemanget tycks mig blanda scientism och metafysik på ett sätt som skapar fler problem än det löser.

Teorin innebär en »empiriskt grundad konstruktivism» (s. 128), som bygger på Jean Piagets strukturella utvecklingspsykologi, d.v.s. försöket att »förstå den vetenskapliga kunskapens processer såsom en funktion av deras utveckling eller

själva deras formande'» (s. 131). Detta är en »genetisk epistemologi», som beskriver »intelligensens utvecklingsprocess hos barnet» som en »konstruktion av strukturer», som utvecklas ur varandra och därför »ständigt blir mer komplexa» (s. 132). Den litteraturvetenskapliga kunskapsprocessen skall då ses som en vidareföring av den lagbundna 'konstruktivism' som redan finns inbyggd i 'det naturliga tänkandet' (*pensée naturelle*) (s. 133).

Hempfers metateoretiska position innebär en sträng åtskillnad inte bara mellan sak, begrepp och ord, mellan värld, tanke och språk, utan också mellan olika begreppsliga nivåer inom vetenskapligt språk, d.v.s. mellan *objektspråk* (som avser 'sakerna') och *metaspråk* (som avser utsagor om 'sakerna'). Genrebegreppet i Hempfers mening avser utsagor om texter och grupper av texter och tillhör därför metaspråket (s. 105). Hans genreteori innefattar därför två typer av genrebegrepp på olika logiska nivåer: »genre» används »för att tala om de olika fackspråkligt-teoretiska textgruppsbeteckningarna», d.v.s. på den metateoretiska nivån; genre däremot (utan citationstecken) »för att beteckna en specifik gruppbildning», d.v.s. på (det teoretiska och historiska) objektplanet och därmed en lägre nivå (s. 105) – att översättningen här inte konsekvent följer Hempfers bruk av nivåšķiljande citattecken vållar dock en del onödig förvirring (s. 105).⁹ Metateoretiskt sett blir då utforskning av *begreppsbildningen* den relevanta uppgiften, och den kräver den strukturella modell för analys av kunskapsprocessen som Piagets »dialektiska konstruktivism» förser med (s. 133f.): att strukturerna resulterar ur en aldrig avslutad process av samspel mellan kunskapssubjekt och det objekt som skall identifieras. Den konstruktivistiska modellen avser alltså enbart »den vetenskapliga kunskapsprocessen», inte ett systems historiska utveckling (s. 134f.).

Hempfer anser sig på detta sätt ha byggt om kunskapsteorin till en *empirisk* vetenskap, som utforskar den teoretiska begreppsbildningen (s. 128). Jag frågar mig då om inte kunskapsteorin i så fall gjort en ontologisk helomvändning: vad gäller genreteorin visar sig Hempfers »konstruktivistiska» syntes grundad i antaganden om »generiska djupstrukturer» och »kommunikativa universalier» i den mänskliga kunskapsapparaten (s. 135f.). Syntesen blir knappast mindre ontologisk genom att vända tillbaka till Naturen, inte ens om den förläggs till experimentalpsykologins värld (ss. 132, 136). Den snarare närmar sig en teoretisk *antropologi* av i princip samma slag som den hos Jolles, Viëtor och den som Todorov kritiserar hos Frye (s. 99). Men därmed hotas den stränga åtskillnad mellan teoretiska och historiska genrer som Hempfer övertar från Todorov – i den svenska översättningen dock med begreppen omkastade (s. 109).¹⁰

Hempfer förutsätter att dessa teoretiskt konstruerade klasser kan hållas isär i en hierarki av olika logiska nivåer och därmed begreppen förbli teoretiskt 'rena' (116f.). Men är detta möjligt? Och hur är det i så fall med genrebegreppet självt – benämner inte också det en genreklass, nämligen klassen av alla teoretiska genrer? Men om genrebegreppet självt blir indraget i det system det skall benämna – mister det då inte den autonomi som Hempfers klasslogiska begreppshierarki förutsätter? En tankeväckande skandal i så fall.

Inte ens Derrida förnekar vare sig genrer eller genrebegrepp, tvärtom: de uppstår och förnyas ständigt genom att vi ständigt måste förhålla oss till (frånvaron av) dem – någon ordning måste vi ju ha, i vetenskapen som i livet. Men Derridas (föga originella) poäng, inte bara i »Genrens lag», är att instiftade ordningar lika ofta upplöses genom att vi *de facto* lika ofta måste överskrida dem – »blanda genrer», bryta Genrens lag – också på metateorins område.¹¹ Genrebegreppet – genrelagen – *konstitueras* i själva verket av en »besmittelsens princip», d.v.s. av »klassparadox-en». Men Hempfer gör anspråk på att undkomma denna 'besmittelse' – och det är hans problem. Det är därför hans kunskapsteoretiska projekt ändrar i metafysik.

Pragmatiska synsätt: text, läsart, historia

De antropologiska och strukturalistiska genreteorier jag hittills diskuterat har gällt olika versioner av frågan om vad genrer *är* och därvid förutsatt klasslogiskt definierade genrebegrepp av ett eller annat slag. Samtliga har stött sig på stötestenen – universalieproblemet. Men det är just den klasslogiska förutsättningen som lägger ut stötestenen. Den förutan försvinner i vart fall universalieproblemet. I stället träder annat i förgrunden: funktionella och pragmatiska problem, som uppstår när man ställer frågor om t.ex. textretorik, receptionssituation och verkshistoria. Många genreteoretiker har ställt sådana frågor – och funnit att de grundläggande genreproblemen inte alls är några universalieproblem. Till några av dem vänder vi oss nu.

Genrekonventioner & receptionshistoria – Jauss

Samtidigt med Hempfers metateoretiska arbete utkom H. R. JAUSS med sin receptionshistoriska genrestudie om medeltidens litteratur. Jauss' teori baseras på modus, inte på genre, eftersom medeltidens muntligt präglade och ytterst brokiga textmaterial inte ger utrymme för genretänkande i klasslogisk mening. Men Jauss kan ändå inte klara sig utan genrebegrepp: de behövs för att analysen skall kunna göra reda för texternas litteraturhistoriska egenart. Just det faktum att medeltida texter från modern synpunkt *blandar* 'genrer' är enligt Jauss det litteraturhistoriskt intressanta med dem. Vilket funktionssammanhang, frågar han sig, utgör det litterära systemet i en kultur som domineras av sådana texter; vilket skrivande, läsande och tänkande förutsätter det? Och inte minst: vilken »*systempräglade dominant*» styr det? (s. 50). Dessa frågor förutsätter enligt Jauss redan ett genrebegrepp – ett redskap som kan göra reda för *textfunktionen*.

Det genrebegrepp Jauss söker blir alltså receptionshistoriskt. Ty från funktionell synpunkt förutsätter texten en historisk referensram – Jauss' bekanta *förväntningshorisont* – som framställningen anpassas till. Därmed byggs också en viss läsart in i texten – »en förhandskonstruerad förväntningshorisont» – och läsarten bärs av *genren* (s. 47f.). Förväntningshorisonten utgörs av en uppsättning uttalade spelregler som

orienterar läsarens förståelse och möjliggör en adekvat reception (s. 48). Dessa spelregler kodifieras i genren; men koden ligger inte fast utan deltar själv i den historiska processen. Genren förändras alltså ständigt och kan därför endast bestämmas historiskt (s. 48). Men det betyder inte att genrebegreppet upplöses, tvärtom: det träder i funktion så snart vi uppfattar texter som likartade eller besläktade. Vad som upplöses är däremot genrebegreppets förbindelse med klassbegreppet.

Detta synsätt ger utgångspunkten för det öppna genrebegrepp Jauss utarbetar. Det korsar modala, formella och tematiska kategorier, men hålls samman genom det historiskt givna funktionssammanhang som texten i fråga deltar i (s. 51). Det är genom studium av funktionssammanhangets konventioner som genrens »systempräglade dominant» kan fastställas. Detta aktualiserar frågan om *universalialia*, eller som Jauss också formulerar det, frågan om det inte finns »återkommande funktioner» i de olika texterna från en viss period och därmed ett »litterärt kommunikationssystem», där genrer kan beskrivas som »variationer av ett grundmönster» (s. 52). Detta »grundmönster» ser Jauss dock rent pragmatiskt: som begreppslikt redskap för bestämda ändamål har det ett »heuristiskt värde».

Jauss avvisar alltså både begreppsrealistiska och antropologiska synsätt (s. 58). Detta, tillsammans med hans inriktning på hur texten förbereder receptionen, medför också att förhållandet mellan text och historia blir föremål för hans särskilda uppmärksamhet. Den historiska processen är ingen harmonisk utveckling, utan tvärtom *manipulerar* den med givna konventioner och förväntningar och *desautomatiserar* på så vis ständigt läsandet; och läsandet – receptionen – påverkar förstås också skrivandet och därmed texterna (s. 58f., 64–66). Genrens historicitet framträder då som »en processuell prägling av en struktur», som varierar, vidgas, korrigeras, trängs bort – eller kanske medför en ny genre (s. 59). Förändringarna beror här inte av genrestrukturen som sådan, utan av förhållandet *mellan* genre och social situation: genren förändras med det funktionssammanhang den ingår i, som ju också präglar receptionen (s. 61).

En särskild poäng med Jauss' genreteori är det breda litteraturbegrepp den utgår från: inte bara kanoniserade genrer eller ens kanoniserad 'litteratur', utan också bruksgenrer som i modern tid brukar räknas till helt andra kulturella fält. Det receptionshistoriska synsätt Jauss anlägger, liksom hans begrepp om förväntningshorisont, härrör ur bibelexegetikens begrepp om *Sitz im Leben*, d.v.s. den (offentliga eller privata) livssituation en text utformas för att användas i; också texter avsedda för tyst läsning och privat tillägnelse är utformade för att svara mot en viss livssituation, ett visst tillfälle. D.v.s. i Jauss' terminologi: de projiceras mot en viss förväntningshorisont.

Detta receptionshistoriska synsätt medför slutligen att själva formbegreppet historiseras: ingen genre och inget verk existerar för sig själv, utan bara i relation till ett litterärt system i historien (s. 79). Det innebär också slutet för allt universalietänkande, d.v.s. »den substantialistiska föreställningen om ett konstant antal oföränderliga väsensmärken» (s. 79). Vidare upphör det klasslogiska genrebegreppet att gälla: »föreställningen om slutna och från varandra avskärmade litterära genrer som existerar samtidigt». Jauss hänvisar här gillande till de ryska formalisternas

syn på genren som »ett historiskt koordinatsystem» i ett diskontinuerligt förlopp präglad av »kamp och brott». Men i denna kamp med det gamla ligger också kontinuiteten. Genren genomgår en ständig omvandling inom systemet: givna förslitna funktioner omfunktioneras eller byts ut – ofta just genom återbruk av äldre, glömda former: »Förskjutningen eller övertagandet av andra genrens funktioner synliggör den synkrona dimensionen i en epoks litterära system» (s. 80).

Den genreteori Jauss utvecklar är ovanligt omfattande, genomarbetad och dynamisk. Med stöd av detta receptionsorienterade synsätt kan de strukturella förhållandena mellan litteratur och samhälle, verk och publik utforskas också i en historisk dimension: det blir möjligt att rekonstruera ett historiskt normsystem med hjälp av ett genresystems förväntningshorisont, ty den har »förkonstruerat såväl verkintention som publikens förståelse» (s. 82). Och förväntningshorisonten blir åtkomlig via undersökning av de litterära konventioner som historiskt givna verk i en viss period opererar med – inte genom reflexion över universaliala.

Receptionsemiotik – Stempel

En besläktad kritik mot ontologiska och hierarkiska synsätt anför också Wolf Dieter STEMPEL i »Genre och reception» (1979). Han utgår från de svårigheter att kombinera teori med empiri och historia som illustreras i formalistisk genreteori (s. 242). Förskjutningen mellan »systemet och dess realisering» kräver enligt Stempel undersökning av läsarinstansen som en aspekt av texten (s. 242). Stempel prövar att angripa problemet med stöd av semiotiska synsätt, hämtade i synnerhet från den fenomenologiskt inriktade pragmatistiska strukturalisten Jan Mukařovský och hans tvådimensionella verkbegrepp:¹² å ena sidan texten som materiellt ting och virtuell *artefakt*, d.v.s. verket före läsningen; å andra sidan det *estetiska föremålet*, d.v.s. verket efter läsningen. Först läsningen realiserar alltså verket i konstnärlig mening – »konkretiserar» det, som det heter redan hos Roman Ingarden.¹³

Denna receptionsteori kan också stödja ett historiskt synsätt, enligt Stempel, och får då även relevans för genreproblemet. Ty konkretisationen är inte bara individuell och privat, utan också underställd de kollektiva kulturella kodernas komplexa system, som bestämmer mottagarens historiska situation – hans förväntningshorisont, kunde vi med Jauss säga. Det betyder att »det estetiska föremålet», d.v.s. verkets receptionsaspekt också är ett *socialt* fenomen – det etableras paradigmatiska läsarter, och det är dem *genren* kodifierar (s. 245).

Så långt är allt gott och väl. Men när Stempel skall utreda hur genren också motsvarar en »realitetsmodell» (s. 251) som förmedlar mellan konst och liv (s. 248, 252), tycks han mig ta steget från receptionsemiotik till en verk- och upplevelsemetafysik som jag finner problematisk. För Stempel blir fiktionens »realitetsmodell» det intressanta, d.v.s. textens förhållande till 'verkligheten' fattad som erfarenhetsvärld. Här åberopar Stempel Robert Scholes – i *Genreteori* företrädd med »Fiktionsberättelsens modus», ur *Structuralism in Literature* (1974). Med *modus* avser Scholes inte fram-

ställningssätt (som Genette) utan (som Frye) en fiktionell »idealtyp», som erbjuder en jämförelse mellan verkets fiktionsvärld och den empiriska verkligheten – »bättre», »sämre» eller »likadan» att leva i (ss. 140; 247). Scholes modus intresserar Stempel därför att det leder läsaren till reflexion över hans »eget liv» (s. 248). Från receptions-synpunkt tycks Stempel då snarare se texten som en möjlig psykologisk upplevelse-värld än som »estetiskt föremål» i fenomenologisk mening.

Stempels resonemang – liksom Scholes' och Fryes – rör sig alltså långt från såväl formella genreteorier hos t.ex. Todorov och Hempfer som pragmatiska hos t.ex. Jauss. Moduskategoriens förbindelse med »metafysiska kvaliteter» (s. 249) och undflyende väsensegenskaper, liksom genrekategoriens karaktär av »realitetsmodell» för transport av moraliska budskap (s. 252), tycks mig både metodiskt svårhanterliga och genreteoretiskt oklara. Stempel verkar i praktiken röra sig inom ett slags psykologistisk universalieteori lika anfäktad av begreppsmetafysik som de formalistiska konstruktivisternas. Den pragmatiska textdimension hans genresonemang skall blottlägga ser jag mer av hos andra bidragsgivare i *Genreteori* – utom hos Jauss inte minst hos de fyra återstående jag nu skall kommentera.

Genrernas släktttycke – Fowlers syntes

Alastair FOWLERS »Genrebegrepp» är ett kapitel i hans genreteoretiska standardverk *Kinds of Literature* (1982). Bokens huvudtråd erbjuder ett förträffligt pragmatiskt och hermeneutiskt alternativ till klasslogiska genreteorier: genrer beskrivs där i första hand som instrument för kommunikation och tolkning; de är inte klasser av solida substanser utan snarare typer med fasta figurer (s. 258). Här anlägger Fowler det wittgensteinska synsätt enligt vilket genrerna förstås som ett slags »familjer» sammanhållna i en dynamisk struktur av »släktttycken» (s. 258f.). Det betyder att medlemskap i en genre inte grundas på en gemensam egenskap, utan på delaktighet i ett gemensamt nätverk av likhetsrelationer, som överlappar och korsar varandra (s. 259). Därmed introduceras en helt annan form av genrelogik än den traditionellt klasslogiska (s. 260).

Grunden för genrebildande likhet finner Fowler i den litterära traditionen: »en sekvens av påverkan och imitation och nedärvda koder som förbinder verk inom genren» (s. 261). Litterära relationer av detta slag formar en genre på ungefär samma sätt som släktskap bildar en släkt – men bara ungefär, för generisk släktskap är inte alltid genetisk: i genrernas fall är inte släktskap i rakt nedstigande led dominerande; man måste också räkna med polygenes och avlägsna influenser (s. 261). Här kan förstås ändå invändas, att de likhetsrelationerna inte är oproblematiske – hur identifieras sådant som »påverkan» och »influens»? Hur skiljer vi, kort sagt, den ena sortens likhet från den andra? Om synbara skillnader kan dölja likheter, liksom synbara likheter kan dölja skillnader – vilka likheter skall då betraktas som genrekonstitutiva? Fowler hänvisar här till den gällande litterära »koden» (s. 262). Koden når ofta författaren på omvägar snarare än genom krono-

logiska släktled. Det innebär att äldre paradigm kan återanvändas – och denna möjlighet till återbruk gör litterära genrer mer koherenta än andra släkter (s. 262).

Ytterligare ett argument mot ett klasslogiskt genrebegrepp finner Fowler (liksom Jauss) i genrernas historiska instabilitet: genrer bildas och upplöses ständigt eller omgrupperas och bryter in i varandra (s. 264). Om nu alla genrer är historiska på detta sätt, så duger inte heller Todorovs distinktion mellan *teoretiska* och *historiska* genrer (som ju bl.a. Hempfer lutar sig mot): den »driver in en fatal kil mellan verklig litteratur och de rent spekulativa genrekonstruktionerna» (s. 265). Gillande anförs i stället Rosalie Colies påminnelse, att ett nytt verk kan förändra 'sin' genre – de genremässiga möjligheter verket utnyttjar – till oigenkännlighet (s. 266). Inte bara det ena eller andra enskilda draget förändras, skriver Fowler, utan »[h]ela repertoarer av urskiljbara drag förändras med tidens gång»; ja, även den litterära modellen kan förändras så att »hela genresystemet invecklas i en historisk omvälvning» (s. 266). Och på samma sätt har det klassiskt-retoriska stilsystemet monterats ned – numera är det fullt möjligt både att blanda stilarter och att skriva om höga ting i en låg stil (s. 267).

En viktig poäng i sammanhanget är då att *all* historiskt given litteratur i princip är tillgänglig för genremässigt skapande – all litteratur är i denna mening *samtida* (som redan Eliot påpekade). Men det betyder också att ren synkroni i genreforskningen är orimlig (s. 270). Identifikationen av genrer är, enligt Fowler, i sig själv »märkligt retroaktiv till sin karaktär»: genren är kontinuerligt verksam under verkets hela existens; den medverkar till tolkningen av verket och är i sin tur inbäddad i efterföljande tolkningar – »De på varandra följade varianterna av ett genrebegrepp är scheman som vart och ett innehåller sina föregångare» (s. 270).

Fowler varnar också för anakronismer vid undersökningen av en genres tidslinje: att varje forskare ofrånkomligen relaterar det föregivet ursprungliga genrestadiet till situationen vid forskarens egen tid – »Detta leder oss, i vår obotliga egocentricitet, till antagandet att våra egna genremässiga identifieringar är universellt giltiga» (s. 271) Vi tenderar m.a.o. att behandla genrer som hade de bara en enda variant. Det är då nödvändigt att explicit bestämma observationens utgångspunkt, d.v.s. om den nuvarande eller tidigare genrevarianten avses.

Vad slutligen gäller frågan om kriterier på giltig argumentering i historiska genrefrågor, så hänvisar Fowler både till direkta belägg i historiska källor och till konstruktiva slutledningar (s. 272). Osäkerhetsmarginalen minskas här med forskarens ökade förtrogenhet med den litterära traditionen och den generiska repertoaren – d.v.s. minskas med ökad *generisk kompetens*. Genreteori ter sig i det perspektivet mindre som en teoretisk disciplin än som en praktisk *färdighet*, och Fowlers egen genreteori ger goda redskap att utveckla denna färdighet.

Talgenrer – Bachtin

Den praktiska färdighet som Fowlers genreteoretiker behöver utveckla närmar sig den inövning i diskurser som Michail BACHTIN beskriver i »Frågan om talgenrer»

(1979). Ty talgenrer innefattar alla sorters diskurser, från muntlig vardagsdialog och militära kommandon till skriftlig vetenskaplig framställning och litterära genrer – talgenrer är typiskt *heterogena* (s. 203f.). Bachtin anlägger här ett konsekvent pragmatiskt perspektiv på litteraturen, baserat på postulater att det vi kallar litteratur är särskilda former av språkliga *bruk*. Men därför är litteraturen också – likt alla andra språkliga bruk – olika former av *yttranden* (s. 203). Yttranden är alltid individuella men också förankrade i en given kommunikationsfär (en *Sitz im Leben* kunde Jauss säga): »varje sfär av språkanvändningar utarbetar egna *relativt fasta typer* av sådana yttranden, typer som vi kallar *talgenrer*.» (s. 203).

Utmärkande för yttrandet är dess *tilltalskaraktär* – dess karaktär av språklig handling inriktad på en mottagare, genomvävt av vad Bachtin kallar *adressivitet* (s. 234). Det betyder att yttrandet är ett tilltal som förbereder och även föregriper sitt svar: det utformas med hänsyn till en förväntad »aktivt svarande förståelse» hos en (faktisk eller föreställd) mottagare (s. 211) – en *förväntningshorisont* i Jauss' mening. Arten av förväntad förståelse bestämmer från vilken talgenre de konventioner som skall formge yttrandet skall tas.

Yttrandets adressivitet bestäms nu bland annat av speciella *genreformer* (s. 218). Talgenrererna är många, men relativt stabila; och vi behärskar dem i praktiken spontant, på samma sätt som vi behärskar vårt modersmål, d.v.s. *före* det teoretiska studiet. Vi tillägnar oss dem alltså som en *praktisk färdighet* (s. 220). Även vad gäller talgenrer krävs således en *generisk kompetens* i Fowlers mening; men denna kompetens utvecklas enligt Bachtin i »ständigt samspel med andras individuella yttranden» (s. 229). Yttrandet är således inte bara riktat på »sitt objekt» utan också på »andras tal om detta» (s. 234). Konstruktionen av ett yttrande styr och föregriper den andres svar; detta föregripna svar styr i sin tur konstruktionen – den inriktas på att parera tänkta invändningar, etc. Den talande tar alltså hänsyn till (vad han tror om) den andres förväntningshorisont: »den apperceptiva fonden» till den andres uppfattning av den förstes tal.

Bachtin, liksom Jauss, betonar här att uppfattningen om adressatens förväntningshorisont är av yttersta litteraturhistorisk vikt: varje epok, litterär riktning och stil, varje genre inom en epok eller riktning präglas av sina särskilda uppfattningar av verkets adressat (s. 237). Denna konkreta riktadhet – *adressiviteten* – är helt enkelt vad som i Bachtins ögon gör yttrandet till ett yttrande och vissa talgenrer till litteratur (s. 238). Med den infallsvinkeln blir såväl universaliefrågor som klasslogiker överspelade. I stället uppstår nya frågor och problem, framför allt vad gäller vilka konkreta vetenskapliga metoder det dialogiska synsättet kan, får eller bör använda.

Arketextualitet – Genette

Ett motsvarande intresse för generiska tilltal och retorisk riktadhet dokumenterar också Gérard GENETTE i sin »Introduktion till arketexten» (1979). Hans förankring

i fransk strukturalism skiljer honom dock från Bachtin – även om denne förvisso gillande återopas (s. 149). Teorin om arketextualiteten utarbetar Genette mot bakgrund av sina tidigare narratologiska studier, och syftet är att reda ut den begreppsförvirring som enligt hans mening präglar modern genreteori. Han uppsöker då de mest återopade källorna – Platon och Aristoteles – och finner att ingen av dem talar om genrer i betydelsen diktarter, utan om *modi*, d.v.s. framställningssätt. Men han hävdar också att redan Aristoteles misstolkar Platon, och att Aristoteles' efterföljare i sin tur misstolkar både Aristoteles och varandra. Hela den genreteoretiska traditionen – ända fram till åtminstone René Wellek, Claudio Guillén och Tzvetan Todorov – skulle alltså grundas på missförstånd av föregångarna! (Huruvida Genette själv här missförstått Aristoteles lämnar jag därhän; det just nu viktiga är den teori Genette utvecklar.)

Genettes medicin är att bereda väg för ett nytt genretänkande förankrat i ett historiskt och pragmatiskt begrepp om framställningssätt. Ty den förvirring han påtalar grundas i ett metafysiskt genretänkande, skriver han, baserat på tron på *universalia*: en begreppsrealistisk hållning medför en statisk genreteori, som alltid kommer i konflikt med empirisk historia och litterär praktik (s. 189). Det kan alltså inte finnas några genrer över eller oberoende av historien; däremot, hävdar han med Platon, finns det tre grundläggande *framställningssätt* som alla diskurser kan återföras till, nämligen »*ren berättelse/blandad berättelse/dramatisk efterbildning*» (s. 192). Det missstag som traditionell genreteori begår är nu att blanda samman modala och generiska kategorier, så att vissa *modi* reserveras för vissa genrer. Men relationen mellan genrer och *modi* har inte formen av enkel inneslutning: »Genrer kan tvära över modus [...], kanske såsom verk tvärrar över genrer, kanske annorlunda» (s. 193).

Den teoretiska kärnfrågan gäller då inte längre genrernas egenart utan *förhållandet mellan modus och genre*. Det förhållandet är problematiskt därför att det går på tvärs mot all hävdvunnen klasslogik, baserad på en relation av enkel inneslutning av det lägre i det högre. Genette tänker sig i stället »(åtminstone) en *dubbel* inneslutning, det vill säga korsvis sammanställning» (s. 194). Detta innebär att genrekategorin (t.ex. tragedin) är på en gång införlivad med moduskategorin (dramatisk) och objekts- eller ämneskategorin (hög): »korsande modus och teman innesluter och determinerar gemensamt genrer» (s. 195).

Den mest grundläggande kategorin är således inte genre utan *modus*, och inte heller modus är en klass. Men om modus vore en klass – som t.ex. hos Hempfer – så kan inte tematiska element blandas in. Hos Hempfer kritiseras »bristen på sammanhang hos en klass som döpts till 'skrivsätt', men där i realiteten 'konstanter' av allehanda slag förefaller kunna försas samman utan någon som helst åtskillnad» (s. 196f.). Vad Genette i första hand vill åt är alltså textens framställningssätt, d.v.s. dess pragmatiska förmedling; och detta kan i sin tur korsas med många genrer. Detta kombinatoriska synsätt är förstas oförenligt med hierarkins renhetsprincip, men förorenar den ständigt – inte bara hos Hempfer. Även Viëtor gör sig enligt Genette skyldig till den sedan romantiken vanliga sammanblandningen av modus och genre (s. 187f.), d.v.s. å ena sidan en pragmatisk kategori som definieras formellt och teore-

tiskt; å andra sidan en litterär kategori som innefattar ett tematiskt element som undgår rent formell beskrivning och därför bara kan beskrivas historiskt (s. 189).

Genettes eget förslag till lösning av universalieproblemet går ut på att den som prompt vill bygga ett genresystem explicit måste räkna med icke en eller två, utan *tre* parametrar: tematiska, modala och formella (s. 198). De relevanta bestämmelserna är inte ahistoriska, utan »*relativt konstanta och transhistoriska*» i den mening som att de förändras långsammare än andra i den historiska processen och därmed bestämmer den litterära repertoaren vid en viss tidpunkt – t.ex. »det förråd av genremöjligheter ur vilket denna utveckling gör sitt urval». Därmed förskjuts fokus från genererrelationer till relationer mellan texter, d.v.s. det Genette kallar *transtextualitet*. Den grundläggande genererrelationen, som Genette kallar *arketextualitet*, blir då en underavdelning till den allmänna transtextualiteten, och den – till skillnad från andra former av transtextualitet – är verksam i *varje* text (s. 201).¹⁴

Detta textualistiska synsätt öppnar alltså för pragmatiska och historiska perspektiv som också stimulerat till ny forskning. Att det kanske ändå inte ger en definitiv lösning kan dock t.ex. Derridas underfundiga kommentar till Genette i »Genrens lag» vittna om.

Genericitet och textualitet – Schaeffer

Jean-Marie SCHAEFFERS utveckling av de möjligheter Genettes stundom något knorviga framställning erbjuder förefaller mig emellertid lovande. I »Från text till genre. Anteckningar om genreproblematiken» (1983) söker han komma förbi de läsningar i ontologi och metafysik som traditionell genreteori hamnat i genom fixeringen vid universaliefrågor och klassifikatoriska förhållningssätt. Vad han framför allt vill undvika är två klassiska genreteoretiska misstag: dels att betrakta texten som analog med ett fysiskt föremål; dels att betrakta genren som en utomtextuell storhet (s. 279).

Schaeffers kritik av Hempfer riktar sig då inte så mycket mot hans ståndpunkt i universaliestriden, som mot att han alls går in i den. Ty den striden är enligt Schaeffer en skenfåktning sammanhållen av ett metafysiskt textbegrepp: »alla tre förvandlar genrediskursen till en ontologisk diskurs» genom att »konstruera en dikotomi mellan text(er) och genre(r)». Men genreproblemet är enligt Schaeffer inte ontologiskt och metafysiskt utan textuellt och pragmatiskt. Frågorna måste då ställas helt annorlunda, d.v.s. som frågor om interaktionen mellan text och genre och textualitetens funktionssätt.

I anslutning till Genettes teori om transtextualitet beskriver Schaeffer genererrelationerna som »en samling återinvesteringar (mer eller mindre transformerade)» i bestämda textuella komponenter, d.v.s. i »en samling textuella, formella och framför allt motiviska och tematiska likheter». Genericiteten förklaras som »upprepningsarnas, imitationernas, lånens etc. spel mellan en text och en annan text eller andra texter» (s. 279f.; äv. 286–292). Genrer konstrueras utifrån iakttagelser av

»ett befintligt nät» av olika slags likheter mellan en samling faktiskt givna texter (s. 283) – Fowlers wittgensteinska begrepp om släktttycke ligger nära till hands.

I Schaeffers transtextuella perspektiv är texten inte ett slutet system utan en öppen betydelsekedja, som också utgör ett *kommunikativt faktum* (s. 284): texten sätter fram ett outtalat läskontrakt och tillägnas genom *läsning*. Men läsning resulterar ur två inbördes förbundna »kommunikativa strategier» – skrivandets och läsandets. De markerar tillsammans textens inneboende »intentionalitet» – inte avsiktlighet i psykologisk mening, utan en dubbel *riktadhet* (s. 285), snarast släkt med Bachtins begrepp om *adressivitet*.

Transtextuella läsarter uppmärksammar i synnerhet mellantextliga förbindelser, som t.ex. genererelationer, d.v.s. *arketextualitet* i Genettes mening (s. 286). En transtextuell läsart återinsätter alltså den enskilda texten i dess litterära sammanhang. Genericiteten underordnas då arketextualiteten, som också innefattar olika diskurstyper och utsägelsemodi (s. 288). Arketextualiteten är en textuell relation, men någon arke-*text* existerar inte, betonar Schaeffer. Själva genrekomponenten går inte att få tag i, ty genrekomponenten hos en text är aldrig en enkel kopia av en genremodell: »varje text förändrar 'sin' genre» (s. 286). Detta är genericitetens dynamiska aspekt: »genericiteten fattad i egenskap av textfunktion».

Denna dynamik styr också genretraditionen i historien. Men genremodellen för *texten* är aldrig identisk med den *retrospektiva* genremodell, som litteraturhistorikern konstruerar (s. 289f.). Genreproblematiken måste därför tacklas från två håll samtidigt: å ena sidan *genren* som retrospektiv klassifikationskategori; å andra sidan *genericiteten* som funktion i texten (s. 290). Dessa två kategorier har olika kunskapsteoretisk status: genrebestämningen beror av angreppssättet i den litteraturvetenskapliga kommentaren. För att undvika logiska oegentligheter (t.ex. att »projicera den konstruerade idealtexten på den textuella empirin») vill Schaeffer skilja mellan genericitet och genre och betrakta genre enbart som en litteraturhistorisk klassifikationskategori, som »strukturerar en viss typ av läsning» (s. 291).

Genren är i det perspektivet en *norm* för läsningen. Genericiteten är däremot ett produktivt återbruk av »skelettet» i andra tidigare texter (s. 291). Men både genericiteten och genren som retrospektiv kommunikationsnorm måste konstitueras på grundval av textuella relationer (s. 292). *Arketextualitet* kommer i det perspektivet att referera till den modell för läsning som omvandlats till en textuell räknemetod. Denna metod postuleras här som grundvalen för genericiteten fattad som textuell produktivitet. Här måste också litteraturens institutionella karaktär räknas in – den kulturella cirkulationen av texter (s. 292f).

Genericitet innebär nu inte bara likhet och fördubbling: genretransformationen – den generiska *skillnaden* – är lika viktig; likhet och skillnad är enligt Schaeffer två sidor av samma textfunktion (s. 293). Men i genretransformationen främmandegörs de traderade dragen i en ny kombination. T.ex. *Don Quixote* är varken en pastisch eller en negativ form av riddarroman, utan något helt annat, som konstituerar sig *mellan andra texter* via en genretransformation. Genretransformationens system ser då Schaeffer som bästa fältet för studiet av *genericiteten*. Vad gäller

klassifikationen kan genren här bara fattas som en samling texter förbundna med varandra via fördubbling (s. 294).

Schaeffer vill slutligen skilja mellan å ena sidan *genericitet* och genrerna i strikt mening, och å andra sidan vad han provisoriskt kallar »förrådet av möjliga textuella relationer», av vilka genrerelationen bara är en. Men den är alltid »en konkret och unik historisk konfiguration», medan exempelvis parodin är en tidlös textuell relation (s. 295). Parodin ingår alltså inte i *genericitetens* kategorier, men dessa tillför ett kontextuellt och institutionellt perspektiv som behövs vid varje historiskt textstudium. Schaeffers kombination av textuella och historiska synsätt utgör enligt min mening ett av de mest fruktbara bidragen i *Genreteori*.

Den genreteorins moderna historia som dokumenteras i *Genreteori* klargör både genreproblemets fortsatta aktualitet och förskjutningen från hierarkisk-klassifikatoriska till pragmatisk-funktionella genrebegrepp. De enskilda bidragens relevans må växla, men den diskussion de tillsammans iscensätter i boken är både angelägen och spännande. Urvalet som helhet kan knappast ifrågasättas, även om enstaka av de mer mödosamma bidragen inte ger motsvarande utbyte, och grumliga förenklingar skymmer sikten i ett par av de mindre svårforcerade. Mest givande finner jag Jauss, Fowler, Bachtin, Genette och Schaeffer. Ökenvandringen genom Hempfer önskar jag däremot ogjord; och Scholes' stelbenta klassifikationer i »Fiktionsberättelsens modus» bytte jag gärna mot t.ex. Phyllis Frus McCords analys i »The Ideology of Form: The Nonfiction Novel» (1986). Något prov på aktuell kontinental diskussion hade inte heller skadat, t.ex. den tyska om förhållandet genre/motiv (Theodor Wolpers?) och den franska om diskursteori (Marc Angenot?).

Men detta är småsaker. Viktigare är att boken är så bra att förlaget gott kunde ha kostat på sig att göra den tjockare. I så fall hade jag gärna sett t.ex. Claudio Guilléns »Genre and Countergenre» (1971), utdrag ur Rosalie Colies *The Resources of Kind* (1973), samt Ralph Cohens »Do Postmodern Genres Exist?» (1987).¹⁵ Dessa texter är visserligen tillgängliga på engelska, men diskuterar genreteoretiska frågor som de utvalda texterna i högsta grad aktualiserar. Dit hör alltså det stridbara förhållandet mellan genrer – hur en etablerad genre föder sin 'motgenre' (Guillén), vidare diskrepansen mellan genrepoetik och litterär praktik – därtill under självaste renässansen, då den klassicistiska genrehierarkin etablerades (Colie); slutligen genreteorins uppgift och funktion vad gäller programmatiskt genreupplösande texter, t.ex. i dagens 'postmoderna' era (Cohen).

Sammantaget är *Genreteori* mycket välkomponerad – som antologi förnyar den rent av sin egen vanligen splittrade genre. Den hävdvunna spridningen på olika bidrag ger här inte främst anblicken av en rad ensamma stjärnor; vad vi får är inblick i en samlad heroisk möda utan enskilda hjältar. Det är tänkvärt: att forskningens bragder aldrig är *en* människas verk och alltid ligger i framtiden. Men redigeringen av antologin är en bragd i sig. Genreteori kan ingen litteraturvetare – grundstudent eller seniorforskare – klara sig utan; och med boken *Genreteori* har vi fått en hel redskapsbod.

Noter

¹ »Genre criticism», *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms*, ed. I. R. Makaryk (Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1993, ss. 79–85), s. 79.

² För Propp, se E. Adolfssons övers. i *Form och struktur. Texter till en metodologisk tradition inom litteraturvetenskapen*, red. K. Aspelin & B. A. Lundberg (Stockholm: Pan/Norstedts, 1971), ss. 99–122; för Derrida, se H. Engdahls övers. i *Kris* 16 (1980), ss. 4–41. För »universalies-triden», se t.ex. G. Skirbekk & N. Gilje, *Filosofins historia* (1987, 1992), övers. S. Andersson (Göteborg: Daidalos, 1995), ss. 178–180, 189–191. En teknisk granskning av ståndpunkterna ger A. Wedberg, i *Filosofins historia. Antiken och medeltiden* (Stockholm: Bonniers, 1958), ss. 171–182. För antik genrekonception, se R. Colie, *The Resources of Kind. Genre-Theory in the Renaissance*, ed. Barbara K. Lewalsky (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1973), ss. 9–13; även E. R. Curtius, *European Literature and the Latin Middle Ages* (1948), övers. W. R. Trask (1953; London & Henley: Routledge & Kegan Paul, 1979), s. 248f. För en presentation av Diomedes' från modern synpunkt högst ogenomskinliga 'system', se Curtius, a.a., s. 440f.; för ett komparativt perspektiv på Diomedes, se A. Fowler, *Kinds of Literature. An Introduction to the Theory of Genres and Modes* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1982), s. 219f.

³ Se t.ex. Skirbeck & Gilje, s. 178.

⁴ Se även Curtius, a.a., ss. 151f, 260, 268, 424, samt Fowler, a.a., ss. 70–72.

⁵ Colie, a.a., ss. 4, 19, 26, 103. Se även kap. »Inclusionism: Unconventional Forms. Mixed Kinds, and Nova Reperta».

⁶ Colie, a.a., s. 27f.

⁷ K.-H. Stierle, »Story as Exemplum – Exemplum as Story. On the Pragmatics and Poetics of Narrative Texts» (1979), i *The New Short Story Theories*, ed., Charles E. May (Athens: Ohio University Press, 1994, ss. 15–43), ss. 17f., 20.

⁸ Kommenterad i många av bidragen i *Genreteori*. Se särskilt Genette, ss. 180–183; i anslutning till Viëtor ss. 187f.

⁹ Se t.ex. ss. 105 resp. 117; ty. orig. ss. 18 resp. 27.

¹⁰ Det gäller såväl distinktionen teoretiska/historiska genrer som deduktion/induktion; det framgår vid jämförelse både mellan översättningarna och med Hempfers tyska original (Todorov, s.93, resp. Hempfer, s. 109 resp. s. 20).

¹¹ Se här även Derridas tidiga dekonstruktion av strukturalismen i »Struktur, tecken och spel i humanvetenskapernas diskurs» (1967), övers. M. van Reis & Ch. Sarimo, i *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion. Del 2*, red. C. Enzenberg & C. Hansson (Lund: Studentlitteratur, 1991, ss. 389–407), t.ex. s. 394–399.

¹² För Mukařovskij, se t.ex. »Intensjonalitet og ikke-intensjonalitet i kunsten» (1943), övers. Jo Eggen, i *Moderne litteraturteori. En antologi* (1991), red. A. Kittang m.fl. (Oslo: Universitetsforlaget, 1993), ss. 26–55; samt »Strukturalismen i estetiken och litteraturvetenskapen» (1941), övers. T. Pettersson, i *Form och struktur*, ss. 127–147.

¹³ Se R. Ingarden, *Det litterära konstverket. Med ett supplement om funktionerna hos språket i teaterskådespelet* (1931), övers. M. Kinander ([Staffanstorpe:] Cavefors, 1976), ss. 431–442.

¹⁴ Genericiteten utgör bara en femtedel av transtextualiteten, d.v.s. motsvarar vad Genette kallar *arketextualitet*; de övriga fyra (som Genette under beteckningen *regimer* beskriver i *Palimpsestes*, 1982) utgörs av *paratextualitet* (förbindelser mellan en text och dess bokliga och litteraturkritiska kontext); *intertextualitet* (citat, allusion, plagiat); *hypertextualitet* (förbindelser mellan två texter eller stilar via imitation/transformation); slutligen *metatextualitet* (förbindelse mellan en text och dess kommentar).

¹⁵ Guillén, »Genre and Countergenre. The Discovery of the Picaresque», i *Literature as System. Essays toward the Theory of Literary History*, Princeton, N.J.: Princeton University Press 1971, ss. 135–158; Cohen, *Genre* 20 (1987: 3–4), ss. 241–257.